

Edward Wiśniewski

POLITYCZNA KONSOLIDACJA PRZEMYSŁOWCÓW ROSYJSKICH NA POCZĄTKU XX WIEKU

Przemysłowcy rosyjscy, wywodzący się w głównej mierze z chłopów pańszczyźnianych, po zdobyciu silnej pozycji ekonomicznej w końcu XIX w. włączają się w nurt życia politycznego kraju. W latach dziewięćdziesiątych wysuwają swoje kandydatury do Dumy Moskiewskiej, a niektórzy z nich zostają wybrani na jej radnych. Przykładowo w 1893 r. w skład dumy wchodzi: Aleksy Wiszniakow, Mikołaj Czetwierikow, Aleksander Bachruszin, Mikołaj Najdienow, Mikołaj Tretjakow¹.

Na posiedzeniach dumy omawiane były nie tylko problemy związane z miastem; 16 grudnia 1903 r. w czasie dyskusji o uporządkowaniu i likwidacji domów noclegowych dla robotników w rejonie Chitrowego Rynku radni wskazywali na konieczność „rozszerzenia uprawnień zarządu miasta” i polepszenia „warunków sanitarnych życia klasy robotniczej”. W czasie dyskusji poruszono także kwestię wolności jednostki i praw człowieka². W tym czasie następuje aktywizacja życia politycznego w Rosji. Było to związane ze wstąpieniem Mikołaja II na tron. Liberalni działacze ziemiańscy liczyli, iż nowy władca będzie kontynuował przemiany w kraju, zapoczątkowane przez Aleksandra II, a następnie zahamowane przez jego ojca Aleksandra III. Jednakże car ani myślał rozpoczynać reformy w Rosji. Dlatego też liberalna opozycja rozpoczęła organizowanie zjazdów działaczy ziemiańskich, na których domagano się przemian w kraju. Przemysłowcy brali aktywny udział w zjazdach, a także pomagali w ich pracach. Aby wzmóc nacisk na carat, postanowili powołać organizację samorządów miejskich w Rosji. W tym celu radni Dumy Moskiewskiej zdecydowali o zwołaniu w Moskwie ogólnorosyjskiego zjazdu przewodniczących dum miejskich. W dniu 16

¹ Moskowskoje Gorodskoje Objedinenije Archiwow (dalej: MGOA), zespół 179, Moskowskaja Gorodskaja Duma, inw. 21, vol. 1316, k. 6, Spisok przedłożeniennych kandydatow w głasnyje po 1-mu izbiratielnomu uczastku.

² *Ibidem*, inw. 22, vol. 320, k. 92–94, Sobranije 16 diekabrja 1903 g.

grudnia 1904 r. na posiedzeniu Dumy Moskiewskiej wskazywano, że „miasta Rosji, różniące się pod względem wielkości i warunków bytowych, mają też cechy wspólne, a mianowicie są samodzielnymi jednostkami terytorialnymi posiadającymi własne jednakowe prawa. Wynikająca stąd wspólnota zadań i interesów pobudza naturalne dążenie do zjednoczenia i zespolenia sił dla dobra miast”. W przyjętej jednogłośnie rezolucji postanowiono: „1. Rozpocząć starania o zwołanie w Moskwie ogólnorosyjskiego zjazdu przewodniczących dum miejskich miast gubernialnych, 2. Polecieć przewodniczącemu utworzenie komisji, w skład której wejdą radni i eksperci od problematyki miejskiej, w celu szczegółowego opracowania programu zjazdu i kwestii udziału w nim miast, 3. W imieniu Moskiewskiej Dumy Miejskiej prosić samorządy miejskie miast gubernialnych Imperium Rosyjskiego o poparcie punktu 1”³.

Z kolei 30 listopada 1904 r. na nadzwyczajnym posiedzeniu Moskiewskiej Dumy Miejskiej, omawiającym budżet miasta na następny rok, 66 radnych złożyło na ręce przewodniczącego oświadczenie, w którym domagano się reform politycznych w Rosji. Wskazywano na złą politykę podatkową państwa, co powodowało spadek zdolności płatniczej ludności i jej ubożenie. Wszelkie próby dumy zmierzające do zmiany istniejącej sytuacji nie dawały żadnych efektów. Władze nie spełniały palących potrzeb miasta i obywateli, a także nie odpowiadały na ich prośby. Ponadto z powodu istniejących warunków określających sytuację jednostki, prawa prasy, granice jawności i prawo zebrań – kontakty władz samorządowych z obywatelami i jawna dyskusja nad problemami społecznymi była niemożliwa. Dlatego jedyne wyjście z zaistniałej sytuacji radni widzieli w zdecydowanym ustanowieniu praworządności w całym kraju i stworzeniu warunków dla prawidłowej i twórczej działalności instytucji społecznych, a także w udziale przedstawicieli ludności w pracach nad nowymi ustawami. W zakończeniu oświadczenia domagano się od rządu carskiego zagwarantowania „praw jednostki, zniesienia ustaw wyjątkowych, zapewnienia swobody sumienia i wyznania, wolności słowa i prasy, swobody zebrań i związków, wprowadzenia tych zasad w życie na niepodlegających zmianie prawnych podstawach, wypracowanych przy udziale przedstawicieli ludności wybranych w wolnych wyborach, a także ustanowienia społecznej kontroli działań rządu i administracji”⁴. Oświadczenie to zostało przyjęte jednogłośnie.

Rezolucję Moskiewskiej Dumy domagającej się zwołania zjazdu przewodniczących samorządów miejskich od razu poparły miasta w guberni kurskiej, kutaiskiej, niżnie-gorodskiej, tomskiej, kamieniecko-podolskiej, charkowskiej,

³ *Ibidem*, vol. 288, k. 80, Sobranije 16 nojabrja 1904 g.

⁴ *Ibidem*, k. 105–106, Zasedanije 30 nojabrja 1904 g.

jarosławskiej, chersonskiej, kałużskiej i połtawskiej, z zastrzeżeniem, żeby nie był to zjazd tylko przewodniczących, ale i przedstawiciele samorządów miejskich⁵.

Mikołaj II nie zdecydował się na ustępstwa wobec narastającego kryzysu, a wprost przeciwnie, postawił na siłowe rozwiązanie problemów. W dniu 9 (22) stycznia 1905 r. pokojowa demonstracja mieszkańców Petersburga przed Pałacem Zimowym została rozpędzona. Gdy tylko informacja o „krwawej niedzieli” dotarła do Moskwy, 60 radnych dumy miejskiej wystąpiło z wnioskiem o zwołanie nadzwyczajnego posiedzenia. 14 stycznia odbyło się zebranie dumy, na którym jednogłośnie przyjęto jedenastopunktową uchwałę nawiązującą do zaostrzających się wypadków w Rosji i życia w Moskwie. Przede wszystkim radni prosili naczelnika miasta, aby informował dumę „o strajkach, zamieszkach i nieporządkach”, i podejmowanych przez administrację carską środków w celu zapewnienia bezpieczeństwa w mieście. W przypadku rozpoczęcia strajku robotników w przedsiębiorstwach polecano nie wzywać wojska. Z kolei przy jednostkach wojskowych wyznaczonych do stłumienia nieporządków ulicznych mianowano cywilnych przedstawicieli samorządu miejskiego, „aby wojsko nie użyło broni do pokojowo nastawionych obywateli, kobiet, dzieci, młodzieży szkolnej i strajkujących”. Ponadto domagano się od rządu carskiego, po pierwsze, prawnego usankcjonowania strajków, „jako pokojowego środka obrony przez robotników swoich interesów”, i po drugie, zapewnienia wszystkim „obywatelom prawa zebrań i związków”. Na zakończenie posiedzenia wybrano piętnastoosobową komisję (m. in. Włodzimierza Bachruszina, Mikołaja Guczkowa, Sawwę Morozowa, Pawła Riabuszyńskiego, Mikołaja Szczepkina), która miała za zadanie składać codzienne raporty dumie o rozwoju ruchu robotniczego i środkach podejmowanych dla zapewnienia bezpieczeństwa w mieście⁶.

Wystąpienia opozycyjne Moskiewskiej Dumy zaniepokoiły władze carskie, które zabroniły publikowania w prasie sprawozdań z jej posiedzeń i uchwalanych rezolucji. Z tego powodu na zebraniu w dniu 18 stycznia 46 radnych zgłosiło projekt rezolucji o zmianie ustawy o cenzurze⁷. Na następnym posiedzeniu dumy w dniu 25 stycznia większością głosów przyjęto rezolucję, w której domagano się od rządu carskiego natychmiastowego zniesienia cenzury sprawozdań z obrad samorządu miejskiego⁸. Jednocześnie coraz

⁵ *Ibidem*, k. 87, Sobranije 17 diekabrja 1904 g.

⁶ Rossijskaja Gosudarstwiennaja Biblioteka Otdiel Rukopisiej, zesp. 54 Nikołaja Wisznjakowa, inw. 3, vol. 11, k. 8, Żurnał zasiedanija Moskowskoj Gorodskoj Dumy 14 janwarja 1905 g.

⁷ MGOA, zesp. 179, inw. 22, vol. 289, k. 2, Sobranije 18 janwarja 1905 g.

⁸ *Ibidem*, k. 5-7, Sobranije 25 janwarja 1905 g.

więcej miast deklarowało swój udział w zjeździe przedstawiciele samorządów, dlatego też 15 lutego 1905 r. utworzono w Moskiewskiej Dumie komisję, która miała zająć się przygotowaniem zjazdu, opracowaniem jego programu i nowej ustawy o miastach⁹.

Przemysłowcy działali również poza dumą. W dniu 28 stycznia w kantorze właścicieli zakładów metalurgicznych w Moskwie zorganizowano zebranie, na którym opracowano petycję do przewodniczącego Komitetu Ministrów Sergiusza Wittego, w której domagano się reform politycznych w Rosji¹⁰. W ślad za tym podobne petycje złożyli przemysłowcy petersburscy, właściciele zakładów wydobywczych, Rada Zjazdu Górnictwa Południa Rosji i inne. Z kolei na posiedzeniu Moskiewskiego Komitetu Giełdowego w dniu 3 lutego pod przewodnictwem Mikołaja Najdienowa opracowano memoriał skierowany do cara, w którym stwierdzono, iż „rozruchy ogarniające w ostatnim czasie coraz to nowe obszary Rosji, napawają trwogą wszystkie warstwy ludności. W tak niezwykle trudnym położeniu kraju przemysłowcy zrzeszeni w Moskiewskim Komitecie Giełdowym uważali za swój obowiązek wyrazić swoje niezachwiane przekonanie, że należy powołać ich do pracy w sferze działalności państwowej. Klasa średnia, pracująca w sferze produkcji dla dobra Ojczyzny i stanowiąca jedną z jej opok dobrobytu, jest gotowa skierować swoje siły dla dobra kraju i wierzy, że dzięki temu wszelkie obecne trudności zostaną zlikwidowane”. Memoriał ten postanowiono wręczyć ministrowi finansów Włodzimierzowi Kokowcowowi, aby ten przekazał Mikołajowi II¹¹.

W dniu 18 lutego 1905 r. ukazał się reskrypt carski skierowany do ministra spraw wewnętrznych Aleksandra Bułygina, w którym zapowiadano zwołanie instytucji przedstawicielskiej z kompetencjami doradczymi. W celu omówienia sytuacji politycznej powstałej po opublikowaniu reskryptu S. Morozow zwołał do Moskwy zjazd przemysłowców Rosji. Na zjeździe, który odbył się w dniach 10–11 marca 1905 r., postanowiono zwrócić się do ministra spraw wewnętrznych, aby podobnie jak ziemstwa również klasa przemysłowców miała swoich „przedstawicieli w organie przedstawicielskim tworzonym na mocy reskryptu carskiego w takiej liczbie, która odpowiadałaby temu ważnemu znaczeniu jakie odgrywa ona w życiu kraju”. Na zjeździe tym postanowiono także zjednoczyć w „jeden związek wszystkie oddzielnie

⁹ *Ibidem*, k. 13, Sobranije 15 fiewraja 1905 g.

¹⁰ Rossijskij Gosudarstwennyj Istoriceskij Archiw w Petersburgu (dalej: RGIA), zesp. Pietierburgskoje Obszczestwo Zawodczikow i Fabrikantow, inw. 1, vol. 265, k. 3, Progressiwnaja partija russkich promyslennikow i torgowcew.

¹¹ MGOA, zesp. 143, Moskowskij Birzewoj Komitet, inw. 1, vol. 233, k. 1, Żurnał sobranija wybornych Moskowskogo Birzewoj Komiteta 3 fiewraja 1905 g.

działające organizacje przemysłowo-handlowe¹². W tym celu była powołana specjalna komisja pod przewodnictwem Włodzimierza Kowalewskiego, mająca na celu opracowanie statutu nowego związku¹³.

W dniu 30 marca komisja przedstawiła pierwszą redakcję nowej organizacji przemysłowców, którą nazwano Zjazdami Przedstawicieli Przemysłu. Celem organizacji było opracowywanie założeń i projektów ustaw polityki gospodarczej Rosji, stosunków społeczno-ekonomicznych, a także „zjednoczenie i reprezentowanie interesów całego przemysłu”¹⁴. Projekt ten został rozesłany do wszystkich organizacji przemysłowców w celu przedyskutowania i poparcia idei powołania takiej organizacji, jak również włączenia reprezentacji przemysłowców do instytucji przedstawicielskiej. Wkrótce do ministra spraw wewnętrznych zaczęły napływać telegramy i petycje, w których domagano się realizacji tych postulatów. Przykładowo, 9 kwietnia Bułygin otrzymał telegram od Symbirskiego Towarzystwa Kupców, 11 kwietnia od Nowoczerkawskiego Oddziału Imperatorskiego Towarzystwa Technicznego i Rostowskiej Giełdy, w których domagano się „jak najszybszego zwołania” instytucji przedstawicielskiej, w skład której powinni wchodzić reprezentanci klasy średniej¹⁵. Również na posiedzeniu Moskiewskiego Komitetu Giełdowego w dniu 1 czerwca 1905 r. omawiano otrzymany projekt statutu „wnosząc do niego własne poprawki”. Zebrani postanowili uczestniczyć w planowanych zjazdach i wydzielili niezbędne fundusze na związane z tym wydatki¹⁶. Przemysłowcy pozytywnie odnieśli się do idei zjednoczenia organizacji pracodawców, dlatego też w dniach 10–11 czerwca 1905 r. odbyło się w Moskwie posiedzenie przedstawicieli z różnych rejonów Rosji pod przewodnictwem W. Kowalewskiego. Przedyskutowano i przyjęto projekt statutu o zjazdach przedstawicieli przemysłu, który postanowiono następnie przedłożyć w celu zatwierdzenia ministrowi finansów. Na zebraniu tym omówiono również propozycję przesłania do cara petycji domagającej się udziału przedstawicieli przemysłu w Dumie Państwowej i określającej zasady takiego wyboru. Należy zauważyć, że nie było już mowy o jakiejś nieokreślonej instytucji przedstawicielskiej, ale o parlamencie, do którego mieli wchodzić deputowani pochodzący z wyboru. Opracowano tekst takiej petycji i wysłano ją do Mikołaja II za pośrednictwem ministra finansów¹⁷.

¹² RGIA, zesp. 1282 Kancelarija Ministra Wnutriennich Dieł, inw. 1, vol. 713, k. 66, Ministru wnutriennich dieł 11 marta 1905 g.

¹³ *Ibidem*, zesp. 150, inw. 1, vol. 51, k. 40 ob Otcziot o diejatielnosti obszczestwa za 1905 g.

¹⁴ *Ibidem*, vol. 373, k. 10, Położenje ob obszczich sjezdach priedstawitelej promyszlenosti. 1-ja riedakcyja. 30 marta 1905 g.

¹⁵ *Ibidem*, zesp. 1282, inw. 1, vol. 713, k. 58, Tielegramma ministru wnutriennich dieł 9 aprielja 1905 g.

¹⁶ MGOA, zesp. 143, inw. 1, vol. 233, k. 5, Żurnał sobranija wybornych Moskowskogo Birżewogo Obszczestwa 1 ijunja 1905 g.

¹⁷ RGIA, zesp. 150, inw. 1, vol. 373, k. 27, Kratkij otczot o sowieszczanijach w Moskwie priedstawitelej promyszlenosti raznych rajonow 10 i 11 ijunija 1905 g.

W ten sposób przemysłowcy rosyjscy nakreślili schemat pierwszej własnej organizacji i tym samym wzmocnili swoją pozycję w życiu politycznym kraju. W dniach 15–16 czerwca 1905 r. odbył się pierwszy zjazd przedstawicieli samorządów miejskich. Ponieważ na zjeździe tym czołową rolę odgrywała inteligencja, ludzie wolnych zawodów itp., a przemysłowcy znaleźli się na drugim planie, dlatego też postanowili oni działać bardziej energicznie. W tym też celu 27 czerwca przybyła do starej stolicy delegacja przemysłowców i kupców Petersburga w składzie: W. Kowalewski, M. Norpe, A. Ratkow-Rożkow i A. Wolski, która zaproponowała Moskiewskiemu Komitetowi Giełdowemu zwołanie na początku lipca ogólnorosyjskiego zjazdu. Ustalono, że zjazd odbędzie się 4 lipca. Do Moskwy w tym dniu przyjechali przedstawiciele Giełdy Moskiewskiej, Bakinskiej, Kazańskiej, Niżnonowogrodzkiej, Permskiej, Rostowskiej, Rybinskiej, Saratowskiej, Jeleckiej, a także innych giełd, komitetów i towarzystw przemysłowych; łącznie były reprezentowane 23 organizacje przemysłowców. Początkowo obradowano w pomieszczeniach Moskiewskiej Giełdy, a następnie w domu Pawła Riabuszyńskiego, gdyż moskiewski generał-gubernator, z powodu zbyt radykalnych według niego wystąpień, zabronił dalszych posiedzeń. W rezultacie dyskusji zjazd przyjął rezolucję, w której wskazano, że w celu ustanowienia w Rosji praworządności, spokojnego życia obywateli i rozwoju ekonomicznego konieczne jest wprowadzenie równości wszystkich wobec prawa, wolności słowa, wyznania, prasy, zgromadzeń, zebrań, związków, nietykalności osobistej i mienia, a także prawidłowa organizacja narodowego przedstawicielstwa z uprawnieniami ustawodawczymi.

Dnia 6 lipca rozpoczął się wspólny zjazd przedstawicieli ziemstw i miast w Moskwie, dlatego też przemysłowcy na swoim zjeździe w tym też dniu wybrali delegację w składzie: J. Bielajew, W. Kowalewski, I. Kogan, N. Mieszkow i M. Norpe, która miała na celu przeprowadzenie rozmów o połączeniu się i wspólnym wystąpieniu przeciwko caratowi. Prezydium zjazdu przedstawicieli ziemstw i miast odmówiło przyjęcia delegacji przemysłowców i odrzuciło ich propozycję współpracy¹⁸. Był to bardzo ważny moment w pierwszej rewolucji rosyjskiej (pomijany w historiografii), który zaważył na dalszym jej przebiegu i dalszej historii Imperium Romanowych. Otóż na czele opozycji pozostali przywódcy liberalizmu ziemskiego nie zgadzający się na wspólne działanie z burżuazją. Tym właśnie różniła się rewolucja rosyjska od zachodnich, że tam burżuazja stała, jak wiadomo, na czele sił walczących o demokrację.

W tej sytuacji przemysłowcy na zakończenie zjazdu wybrali biuro, z siedzibą w Petersburgu, w składzie 24 osób (znaleźli się w nim m. in.

¹⁸ *Ibidem*, vol. 265, k. 21, Zasedanije 6 ijułja 1905 g.

A. Wiszniakow, P. Rjabuszyński, A. Konowałow, S. Czetwierikow), które miało za zadanie przygotować powstanie partii. Przyjęto również wytyczne do opracowywanego programu i uchwalono, że każdy z uczestników przekaze po 100 rubli na działalność biura i założenie własnego organu prasowego¹⁹.

Latem 1905 r. odbyło się kilka posiedzeń biura, na których opracowywano projekt programu partii przemysłowców i handlowców. W połowie września odbywały się obrady kolejnego zjazdu przedstawicieli ziemstw i miast. Wtedy też przemysłowcy ponownie próbowali doprowadzić do zjednoczenia sił opozycyjnych, ale i tym razem ich propozycje zostały odrzucone²⁰. W takiej sytuacji na posiedzeniu biura 29 września 1905 r. przyjęto projekt programu własnej partii przemysłowców i handlowców²¹. Jednocześnie postanowiono zwołać na 17 października 1905 r. zebranie przedstawicieli przemysłowców różnorodnych zakładów, fabryk, przedsiębiorstw, spółek itp. w celu utworzenia partii, którą postanowiono nazwać „Postępową Partią Przemysłową” i przyjęcia jej dokumentów programowych. W trakcie przygotowań do zebrania delegacja przemysłowców udała się do hrabiego Sergiusza Wittego, aby omówić udział osób „reprezentujących interesy przemysłu” w mającej się zebrać Dumie Państwowej²². Na zebraniu w dniu 17 października, w trakcie omawiania kwestii powstania partii, dostarczono tekst manifestu Mikołaja II o darowaniu swobód obywatelskich i powołaniu Dumy Państwowej z kompetencjami ustawodawczymi. W tak zmienionych warunkach postanowiono nie podejmować wiążących decyzji²³. Po wyjaśnieniu sytuacji politycznej, która powstała w Rosji po opublikowaniu manifestu październikowego, przemysłowcy na kolejnym zebraniu swoich przedstawicieli w dniu 31 października 1905 r. utworzyli w Petersburgu własną partię, którą nazwali Partią Progresywno-Ekonomiczną²⁴. W ten sposób zakończył się proces zmierzający do konsolidacji klasy przemysłowców w jedną organizację w Rosji.

¹⁹ *Ibidem*, k. 23–28, Programma nr 1, Projekt političeskoj i ekonomiczeskoj programmy russkich promyslennikow i towrowcew.

²⁰ P. Buryszkina, *Moskwa kupiečeskaja*, Moskwa 1990, s. 315.

²¹ RGIA, zesp. 150, inw. 1, vol. 265, k. 37, Zasedanie biuro 29 sentjabria 1905 g.

²² *Ibidem*, vol. 266, k. 80, Żurnał sowieszczanija predstavitelej obszczestwa fabrikantow k wybornomu w Gosudarstwiennuju Dumu komitietu, 13 oktjabrja 1905 g.

²³ *Ibidem*, k. 98–99 ob, Sowieszczanije predstavitelej S. Pietierburgskogo obszczestwa dla sodiejstwija uluštzeniju i razwitiju fabriczno-zawodskoj promyslennosti i drugih sowieszczatielnych po diełam towrowli i promyslennosti uczrieždienij, a rawno predstavitelej bankow, parachodnych i strachowych obszczestw 17 oktjabrja 1905 g.

²⁴ *Ibidem*, k. 169–242, Sowieszczanije predstavitelej towrowli, promyslennosti, bankow i krieditnych uczrieždienij, strachowych obszczestw, parachodnych, železnodorożnych priedprijatij i pr. 31 oktjabrja 1905 g.

*Эдвард Вишнеўски***ПОЛИТИЧЕСКАЯ КОНСОЛИДАЦИЯ РУССКИХ ПРОМЫШЛЕННИКОВ
В НАЧАЛЕ XX ВЕКА**

В конце XIX века промышленники, выходящие в основном из крепостных крестьян, включаются в общественную и политическую жизнь России. Они выдвигают свои кандидатуры в Московскую городскую думу и некоторые из них избираются ее гласными. Во время заседаний думы обсуждались не только вопросы касающиеся городских проблем, но и политические. 30 ноября 1904 г. Московской думой была принята резолюция, в которой требовалось немедленного проведения реформ в России. После „кровавого воскресенья” промышленники организовали 10–11 марта 1905 г. съезд предпринимателей, на котором была принята записка с требованием участия представителей промышленности в работах над созывом законодательного учреждения. В июле состоялся очередной съезд промышленников, на котором была принята резолюция с требованием введения демократических свобод. Одновременно предприниматели работали над организацией собственной партии. И действительно после опубликования манифеста 17 октября 1905 г. была создана в Петербурге Прогрессивно-Экономическая партия.